

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІВЧАТ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У 1921–1939 рр.

Гук О.

Тернопільський національний економічний університет

Анотація. Представлено історичні аспекти розвитку фізичної культури дівчат у загальноосвітніх закладах Західної Волині у міжвоєнний період, що є передумовою створення нової системи фізичного виховання. Доведено, що система фізичного виховання учнів, а зокрема дівчат, функціонувала у двох основних напрямках – у межах загальноосвітніх шкіл та в позашкільному часі. Показано участь дівчат у спортивних секціях та гуртках та висвітлена роль громадських освітньо-спортивних товариств Волині у розвитку фізичного виховання дівчат шкільного віку на основі наукових джерел, архівних даних, програм українських журналів.

Ключові слова: фізичне виховання, Волинь, дівчата шкільного віку.

Аннотация. Гук А. Физическое воспитание девушек в общеобразовательных учебных заведениях западной Волыни в 1921–1939 гг. Представлены исторические аспекты развития физической культуры девушек в общеобразовательных заведениях Западной Волыни в межвоенный период, являющиеся предпосылкой создания новой системы физического воспитания. Доказано, что система физического воспитания учеников, а в частности девушек, функционировала в двух основных направлениях – в пределах общеобразовательных школ и во внешкольном времени. Показано участие девушек в спортивных секциях и кружках и раскрыта роль общественных образовательно-спортивных обществ Волыни в развитии физического воспитания девушек школьного возраста на основе научных источников, архивных данных, программ украинских журналов.

Ключевые слова: физическое воспитание, Волынь, девушки школьного возраста.

Abstract. Guk O. The physical education of girls are in generaleducational establishments of western Volyn in 1921–1939. The historical aspects of development of physical culture of girls in general establishments of Western Volyn in an intermilitary period which is pre-condition of creation of the new system of physical education are presented in the article. It is well-proven that the system of physical education of students, and in particular girls, functioned in two basic directions – within the limits of general schools and of out-of-school time. Participating of girls is exposed in sporting sections and mugs and the role of public educationally-sporting societies of Volhynia is shown in development of physical education of girls of school age on the basis of scientific sources, archived data, programs of the Ukrainian magazines.

Key words: physical education, Volyn, schoolgirls.

Постановка проблеми. Перебування Волині у складі іноземних держав мало негативний вплив на розвиток українського шкільництва, і зокрема фізичного виховання як його складової. Часті зміни влади, її антиукраїнська політика у сфері освіти й культури привели до відставання та уповільнення темпу розвитку фізичної культури серед українських дітей та молоді на теренах Волинського воєводства.

Жіноча освіта на Волині, у тому числі і фізичне виховання дівчат шкільного віку – це одна з найменш досліджених проблем історико-педагогічного краєзнавства. Тільки в часи незалежності України стан фізичного виховання дівчат шкільного віку почав досліджуватись і знайшов відображення у наукових працях. Історичні аспекти розвитку фізичної культури та спорту на Волині аналізуються у дослідженнях Є. Приступи, А. Цюся, І. Одолінської, Б. Савчука, Б. Ступарика, С. Чуйко, В. Завадського.

Метою нашого дослідження є визначення змісту, засобів та форм системи фізичного виховання дівчат у загальноосвітніх закладах Волині у міжвоєнний період.

У статті використано **методи** теоретичного аналізу й узагальнення інформації з наукових джерел, періодичної преси, електронних публікацій, фондів ДАВО, ДАРО, ДАТО, ЦДІА у Львові, даних польських публікацій.

Відповідно до мети роботи було поставлено й вирішено такі **завдання**:

- дослідити становлення та розвиток фізично-

го виховання як навчального предмету у загальноосвітніх навчальних закладах Західної Волині того часу;

- виявити основні напрямки у розробці державних програм з фізичної культури.

Результати роботи. На початку ХХ ст. Волинська губернія була однією з найвідсталіших на західних теренах Російської імперії. Перша світова війна призвела до великих геополітичних змін – Західна Волинь за Ризьким трактатом від 18 березня 1921 року відійшла до відновленої Польської держави і стала її складовою як Волинське воєводство з центром у Луцьку. У Волинському воєводстві станом на 1921 рік 69 відсотків дорослих українців та 70 відсотків дітей були неписьменними. Школи були в більшості церковно-приходськими, однорічними. У них дуже мало навчалось дівчаток, серед зuboжлого селянсько-хутірського населення домінували погляди, що для дівчини освіта – зайва річ, бо ж їх руки впродовж цілого року потрібні, перш за все, у господарстві [8].

На початку 20-х років польський уряд активно впроваджував нову освітню політику. Слід відмітити, що за 10 років польської окупації, станом на 1931 р., число неписьменних українців Волині зменшилося до 53 відсотків. Відбулися певні зрушення в кращу сторону і в розвитку жіночої освіти, і у становленні фізичної культури зокрема [17].

Волинське воєводство міжвоєнного періоду відзначалось великою різноманітністю шкіл, як за формою власності, так і за структурою навчання. Єдиною

державної програми з фізичної культури за обставин 20-х років не існувало. Кожна школа сама складала навчальну програму в залежності від своєї спортивної бази, місцевих традицій, природних умов. Усі питання, пов'язані з освітою, фізичним вихованням учнів, були під постійним наглядом кураторіума шкільного Волинського округу, що контролював не тільки державні, а й приватні школи [4].

З архівних даних відомо, що з 1924/1925 н. р. директори всіх шкіл отримали наказ-постанову, що в значній мірі зобов'язувала адміністрації навчальних закладів до особливої уваги щодо організації та контролю фізичного виховання учнів. У кінці кожного навчального року всі вчителі чи інструктори фізкультури повинні були скласти на кожного учня чи ученицю звіти, які після затвердження директором відправляли до кураторіума воеводства [1, с. 250]. Звіт виглядав наступним чином: чистий листок поділявся наполовину. Перша половина, у свою чергу, ділилася на 10 рядків, де на початку навчального року вказувався клас, фамілія та ім'я учня, дата народження, рік навчання, зріст у сантиметрах без взуття, вага без одягу, результати стрибка з місця, стрибка з розбігу, бігу на 100 м для хлопчиків, 60 м – для дівчат, метання кулі вагою 350 г для дівчаток. Друга частина заповнювалась даними про фізичні можливості дитини в кінці навчального року. На основі таких тестів вчитель оцінював фізичний розвиток учениці, включаючи її теоретичні знання про правила виконання відповідних вправ [3].

Для проведення вказаних тестів з фізичної культури дівчата були поділені на групи: до 12 років – нижня середня, від 12 до 14 – молодша, після 14 років – старша. Подібні звіти були свідченням професіоналізму вчителя, оцінкою його роботи за рік, а в цілому – стану фізичного виховання навчального закладу.

Слід відмітити, що кураторія воеводства проводила відповідну роботу по підвищенню рівня професійної підготовки вчителів фізичної культури.

Основна робота з організації належного фізичного виховання в учбових закладах покладалася на дирекцію та педагогічні ради шкіл. Для налагодження оздоровчо-спортивної роботи необхідно було належне фінансове забезпечення. У цьому питанні визначну роль відігравали батьківські комітети, класні опікуни, громадські, комерційні організації, приватні особи. Благодійники та меценати, жертвуючи кошти і різні матеріали на потреби навчальних закладів, забезпечували високий рівень розвитку фізичного виховання учнівської молоді, допомагали в побудові і облаштуванні спеціальним спортивним обладнанням спортивні зали, забезпечуючи спортивним інвентарем для занять різними видами спорту. Так як державне фінансування на цілі фізичного виховання в школах було дуже мізерним, саме завдяки фінансуванню благодійників створювались відповідні умови для тілового виховання, фізичного розвитку і загартування шкільної молоді.

Прикладом щедрого фінансування на освітню і спортивно-оздоровчу роботу може служити Кременецький ліцей, що являв собою об'єднання шести навчальних закладів в 1928–1929 рр., а станом на 1939 рік функціонували 20 навчальних закладів, які мали свої бібліотеки, інтернати та цілу мережу спортивних та господарських об'єктів. Це був не типовий ліцей, а потужна освітня установа, що відзначалася

багатогранністю, досконалістю навчання, виховання, методичною діяльністю, єдиною педагогічною стратегією, особливою атмосферою внутрішнього життя [16].

У всіх закладах, що входили до Кременецького ліцею, особливу увагу приділяли фізичному вихованню учнів. Список вчителів колективу 1937/1938 н. р. свідчить, що в ліцеї години фізичної культури та військової підготовки вели окремо для дівчат і окремо для хлопців, до того ж різні вчителі [5].

Належне фінансове забезпечення дозволило керівництву Кременецького ліцею відкрити 14 червня 1933 року плавальний басейн на річці Іква в 5 км від міста. Це була на той час рідкісна споруда басейна для навчання плаванню, розміром 50х60 м, при глибині води від 1,5 до 4 м. Плавальний басейн мав 5 доріжок по 50 м, башту для стрибків з трьома висотами (1, 3, 5 м). Програму з фізичного виховання змінили, включивши до неї уроки плавання. На заняття в басейні учнів поділяли не по класах чи статі, а по роках 10–13 і 14–17 років. Для цього розклад був складений так, щоб у деяких класах уроки фізкультури співпадали [18].

Але більшість шкіл воеводства не мали можливості організувати систематичні уроки з плавання для школярів з причини відсутності природних водойм, тим паче басейнів.

У загальноосвітніх школах та гімназіях за наявності двох вчителів фізичного виховання заняття проводилися окремо для хлопців і дівчат. Але, як правило, через відсутність другого вчителя, дівчата і хлопці займалися разом. Цей брак освітнянських кадрів виник через втрати, пов'язані з воєнними діями попередніх років. Також, далеко не всі освітні заклади мали належні умови для навчання та занять з фізичного виховання. Так, Рівненська приватна українська гімназія, що була започаткована в 1923 році, за навчанням і вихованням не поступалась державним закладам, але матеріально-побутові умови мала вкрай незадовільні. Будинок цілковито не відповідав гігієнічним вимогам, класні кімнати були тісними і темними. Гімнастичний зал був добудований тільки у 1925 році, а до цього часу заняття з фізичного виховання проводилися на подвір'ї навчального закладу. Спортивний інвентар був придбаний у 1926/1927 н. р. за кошти батьківських внесків [2].

У більшості шкіл і гімназій Волинського воеводства на уроках фізичної культури перевага надавалась руханці – гімнастичним вправам. На уроках у I–IV класах дівчаток поділяли на групи залежно від фізичних якостей, а при виконанні гімнастичних вправ більшу увагу вчителі звертали на правильну ходу, поставу, виконання шпагату, містка, але основна частина уроку відводилась іграм та забавам. Вже від V класу вчителі фізкультури застосовували елементи змагального характеру, і дівчата брали участь у змаганнях між класами, школами, які з часом набудуть масовості та популярності серед учнів. Учениці VI–VIII класів виконували вправи з м'ячами, стрічками, булавами. Вчителі фізкультури навчали дівчат елементам сітківки (волейболу), яка набула великої популярності у той час.

Розвитку фізичного виховання школярів сприяли спортивні змагання, які проводилися між класами, школами, та змагання за участі представниць з інших міст і регіонів країни. Дівчата змагалися у стрибках

у довжину та висоту, бігу на 60 м, запливах на 50 та 100 м, метанні кулі. Прикладом можуть служити спортивні змагання з плавання на святі з нагоди відкриття басейну у Кременці. У запливі дівчат на 50 м І місце зайняла дівчина з результатом 54,9 с, ІІ місце зайняла учениця Кременецького ліцею з результатом 55,8 с. Крім неї, ще чотири дівчини з ліцею брали участь у змаганнях [18].

На початку 30-х років на Волині активно розвиваються зимові види спорту, які швидко стають популярними серед хлопців і дівчат. У зимову пору року на заняттях фізичного виховання викладали техніку ходьби і бігу на лижах. Учениці шкіл та гімназій стають членами спортивних гуртків і приймають участь у змаганнях з лижних видів спорту, стрибків на лижах з трампліну, санного спорту [6; 7].

Великий поштовх у розвитку єдиних програм, стандартів фізичного виховання в певній мірі був даний у 1935 році, коли з ініціативи «Рідної школи» у Львові відбувся І Український Педагогічний Конгрес. Чотири з восьми пунктів прийнятої Конгресом Резолюції були присвячені розвитку і становленню шкільного фізичного виховання: утворити при Головному Управлінні «Рідної школи» наглядову комісію за фізичним вихованням дітей та молоді; виховувати в української спільноти переконання потреби в систематичних заняттях фізичною культурою; організовувати щорічний відпочинок шкільної молоді; заохочувати молодь, а зокрема дівчат, до занять спортом через організацію міжшкільних змагань [12].

Громадська просвітньо-виховна та спортивно-оздоровча робота серед дітей та молоді Волинського воєводства, як і в інших регіонах Західної України, здійснювалась у значній мірі багатьма товариствами, організаціями. Найбільш дієвими з них були «Просвіта», «Рідна школа», «Союз українок», «Пласт», «Луг», «Сокіл», при яких діяли жіночі гуртки і секції.

У збереженні та розвитку українського шкільництва на Волині у досліджуваній період особливу роль відігравало товариство «Просвіта». Товариство «Просвіта» врятувало від повного занепаду сільську школу, де вчителі-просвітяни самовіддано працювали за мізерну платню, а то й безкоштовно, навчаючи дітей у власній хаті за відсутності приміщення школи. «Просвіта» допомагала приватним ліцеям, гімназіям, організовуючи збір всенародних пожертвувань, виділяла кошти з власного бюджету. У своїй діяльності «Просвіта» велику увагу приділяла фізичному вихованню школярів та молоді. Ще в 1921 р. при Луцькому осередку товариства, найбільш активному в культурно-просвітницькому житті Волині, виникає «Гімнастично-фізкультурний відділ», який у 1923 р. перетворюється в «Спортивну секцію», а в лютому 1924 р. набуває сталої назви – «Підсекція фізичного виховання». У ній займалися до сорока міських дітей. За відсутності спортивного залу секція діяла переважно у літні місяці. Її чисельність значно зросла на весні 1926 р., коли в с. Черчиця за річкою Стир була придбана площа під спортивний майданчик. Саме тут і проводилися з дітьми руханкові вправи та ігри [13].

Молодіжні спортивні клуби, дитячі секції діяли при осередках «Просвіти» Рівного, Ковеля, Дубно, Кременця. Прагнучи поєднати моральне, патріотичне і фізичне виховання, просвітяни проводили в основному для сільських дітей із незаможних дітей свята, гуртові

читання, організовували прогулянки й ігри з м'ячем. Гурткова робота націлювалась на виявлення та розвиток здібностей дівчат, залучення їх до освітньо-виховного процесу, організацію цікавого і корисного дозвілля та підготовку наставників [10, с. 370].

Справу «Просвіти», забороненої навесні 1928 р., зокрема на Рівненщині, продовжив «Союз українок», який проводив роботу серед жіноцтва краю, скликаючи конгреси, створюючи бібліотеки-читальні, організовуючи різні спортивні свята, забави та екскурсії для дівчат шкільного віку [14].

Важливу роль у становленні і розвитку фізичного виховання серед дівчат-учениць загальноосвітніх закладів Волині з середини 20-х років зіграв «Пласт». Яскравим прикладом роботи цієї організації може служити осередок «Пласту» в Острозькій гімназії. Заручившись підтримкою директора закладу Острозьке пластове товариство мало гасло «Незалежність України». Велике значення в осередку приділяли однострою. Він був необхідним елементом усіх пластових заходів. Учасники «Пласту» намагалися носити однакову форму, але через її дороговизну більшості хлопців і дівчат дозволялося приходити на урочистості чи сходи в українському національному вбранні. При Острозькому пластовому осередку діяли спортивні секції з футболу, легкої атлетики, плавання до яких було залучено близько двадцяти дівчат [9].

У період 1925–1928 рр. активністю відзначались пластові курені Луцька, Кременця, Городища, Володимир-Великого, Рівного, Тучина. Вони мали свої прапори, різне скаутське вбрання з відзнаками. Дівчата і хлопці, переважно учні гімназій та шкіл, вивчали азбуку Морзе, вчилися користуватися компасом, виїздили у літні табори, організовували спортивні змагання.

Про масштабність діяльності «Пласту», його чисельності свідчать події 18–19 серпня 1927 р. У м. Олександрія Рівненського повіту відбувся Перший міжнародний з'їзд зв'язкових, провідників і представників куренів Волині та Галичини. Він зібрав понад 220 пластунів [15]. Два дні з'їзду супроводжувалися гімнастичними виступами, рухливими іграми. Волинські пластунки виступили з показовою програмою, у якій 150 хлопців і дівчат в такт співу виконували вправи пластунської руханки. У ході з'їзду були проведені змагання зі стрибків у довжину і висоту, з бігу на 100 м – для хлопців і 60 м – для дівчат [11].

Висновки:

1. Система освіти на Волині в роки польського панування була суворо централізованою і нівелювала етнічні просвітницькі традиції українців. Саме у досліджуваній період зроблено позитивний крок у розробці державних програм з фізичного виховання, введення обов'язкового уроку фізкультури. Адміністрації шкіл було введено тестування учениць з фізичної підготовки та вчителями подавався звіт про рівень фізичного розвитку та можливостей школярів на протязі року.

2. Надавалась посилена увага до фізичного виховання дівчат, починаючи з молодшого шкільного віку. Школярки залучалися до багатьох видів спорту, участі в шкільних, міжшкільних, регіональних змаганнях. Учениці брали участь в спортивних секціях та гуртках: взимку – лижних видах спорту, стрибках на лижах з трампліну, санного спорту, влітку займалися плаванням, легкою атлетикою.

3. Дівчата були залучені до громадських, освіт-

ньо-спортивних молодіжних товариства Волині міжвоєнного періоду та активно включались у всі культурно-освітні та спортивні заходи.

Перспективи подальших досліджень: надалі плануємо більш ґрунтовно вивчати зміст та форми предмету фізичного виховання учнів, зокрема дівчат, в інших регіонах України у міжвоєнний період.

Література:

1. Войнаровський А. М. Розвиток фізичної культури та спорту на Волині в 1930–1950-х роках / А. М. Войнаровський // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків : ХДАФК, 2011. – № 4. – С. 249–255.
2. Гуцуляк М. Про близьке здалека: Рівненська Українська Гімназія 1923–1939 / М. Гуцуляк. – Ванкувер : Б. К.; Канада, 1976. – 300 с.
3. ДАВО. – Ф. 351. – Оп. 1. – Спр. 58 : Кураторія округу шкільного Волинського воєводства № Г18312/0/25Н. Проба фізичної справності шкільної молоді. – Арк. 1–18.
4. ДАВО. – Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 30, арк. 73.
5. ДАТО. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 272 : Організаційно-структурні засади діяльності Кременецького ліцею. – Арк. 6.
6. ДАТО. – Ф. 226. – Оп. 1. – Спр. 188 : Програми, звіти, протоколи з фізичного виховання Кременецького ліцею. – Арк. 1–42.
7. ДАТО. – Ф. 351. – Оп. 1. – Спр. 241 : Книга протоколів спортивно-туристичної секції. – Арк. 1–37.
8. Кучерепа М. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939) / М. Кучерепа. – Луцьк : РВГ «Реабілітовані історією», 1994. – 110 с.
9. Левчанівська І. О. Дозвілля учнів української гімназії (1925–1931рр.) / Левчанівська І. О. // Роде наш прекрасний... (Волинь у долях краян і людських документах). – Луцьк : Вежа. 1996. – Том І. – С. 341.
10. Найда Р. Г. Фізичне виховання молоді як засіб піднесення культури Волині у міжвоєнний період / Р. Г. Найда // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків : ХДАФК, 2007. – №12. – С. 368–372.
11. Одолінська І. Культурно-просвітня робота з молоддю організації «Пласт» на Рівненщині в 20–30-х роках ХХ ст. / І. Одолінська // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, РДГУ, 2009. – Випуск 7. – С. 109.
12. Резолюція і Постанови Першого Українського Педагогічного конгресу // Діло. – 1935. – 24 листопада. – 185 с.
13. Савчук Б. П. Волинська просвіта / Б. П. Савчук. – Рівне : Видавча фірма Ліста, 1996. – 154 с.
14. Статут Союзу Українок Громадської Праці на Волині, 1932. – С. 3–4.
15. ЦДІА України у Львові, Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 184, арк. 11.
16. Чуйко С. Р. Ліцеї України в ХІХ–ХХ ст. : процес становлення і розвитку ліцеїв / С. Р. Чуйко. – Тернопіль : Ліком, 1996. – С. 63.
17. Podhorski B. Zagadnienia spoleczenstwa i panstwa polskiego na Wolyniu. Poznan, 1938 – S. 130.
18. Z życia Liceum Krzemienieckiego // Życie Krzemienieckie : dwutygodnik społeczny. – 1933. – № 3. – S. 139–143.